

Πηγές του Θεωρητικού του Χρυσάνθου

[Εισήγησι στην επιστημονική διημερίδα που ώργανώθηκε από την Πανελλήνια Ένωση Προασπιστών τής Έθνικής ήμων Μουσικής «Οί Ύπέρμαχοι» στην Αθήνα 4-5 Οκτωβρίου του 2014, για τή συμπλήρωσι διακοσίων έτων από τή μεταρρύθμισι (1814-2014)]

Ο έπιστήμων, προκειμένου νά συγγράψη μιá μελέτη, προβαίνει, ως γνωστόν, σέ 4 κύριες ένεργειες, σύλληψι του θέματος, έρευνα, ταξινόμησι, συγγραφή. Η σύλληψι είναι προσωπική του προτίμησι. Η έρευνα και άποδελτίωσι τών πηγών και τής βιβλιογραφίας είναι ή έπιπονώτερη και μακροχρονιώτερη προσπάθεια. Η ταξινόμησι τών πληροφοριών άποτελεί τήν κυοφορία τής συγγραφής. Και ή συγγραφή είναι φυσικό άποτέλεσμα τών τριών προηγουμένων ένεργειών.

Στά τέσσερα αυτά στάδια έργασίας κινήθηκε και ό πολυς Χρυσάνθος ό Μαδυτηνός, άρχιμανδρίτης και έπειτα έπίσκοπος Προύσης, ώλοκληρωμένος και έμπειρος έρευνητής και συγγραφεύς, ένας από τους τρεις διδασκάλους^[1], ίσως ό σπουδαιότερος, ως λογιώτερος, που προέβησαν στην ιστορική μεταρρύθμισι τής άπλουστεύσεως τής διά τών αίωνων μουσικής τής έκκλησίας, προκειμένου νά συγγράψη τó περισπούδαστο σύγγραμμά του.

Τό σύγγραμμα του Χρυσάνθου «Θεωρητικόν μέγα τής μουσικής» είναι τριλογία· 1. *Είσαγωγή εις τó Θεωρητικόν και πρακτικόν τής έκκλησιαστικής μουσικής*, 2. *Θεωρητικόν μέγα τής μουσικής*, και 3. *Αφήγησις περι άρχής και προόδου τής μουσικής* (δηλ. ιστορία τής μουσικής). Η *Είσαγωγή* τυπώθηκε τó 1821 στο Παρίσι ξεχωριστά και νωρίτερα από τó κυρίως Θεωρητικό από τó μαθητή του Άναστάσιο Θάμυρι. Τó *Θεωρητικόν* μέγα και ή *Αφήγησις* τυπώθηκαν μαζί σέ ένιαία έκδοσι τó 1832 στην Τεργέστη τής Ίταλίας από τó μαθητή του Παναγιώτη Γ. Πελοπίδη. Σήμερα συνεκδίδονται φωτοτυπικώς και τά τρία μαζί. Αύτ ή φωτοτυπική συνέκδοσι^[2] τών τριών πραγματειών, που τήν όνομάζω τριλογία, χρησιμοποίησα για τή σύνταξι τής παρούσης μελέτης.

Στήν *Είσαγωγή* δέν υπάρχουν βιβλιογραφία και παραπομπές, διότι σχεδιάστηκε έξ άρχής νά είναι σύντομη και νά έχη καθαρά διδακτικό - σχολικό - θεωρητικοπρακτικό χαρακτήρα, ή όπως διευκρινίζει ό ίδιος ό Χρυσάνθος, συντάχθηκε «πρός χρήσιν τών σπουδαζόντων» τήν μουσικήν^[3]. Η *Είσαγωγή* είναι τó βιβλίο τών μαθητών τής πατριαρχικής σχολής, τó έγχειρίδιό τους, στο όποιο διάβαζαν κατ' οίκον όσα άκουγαν προφορικώς από τους δασκάλους τους εκεί. Για τó λόγο αυτό ή παρούσα εισήγησι αναφέρεται στα δύο άλλα μέρη, τó *Θεωρητικόν*, που είναι τó κύριο και πιό έκτεταμένο μέρος τής τριλογίας, και τήν *Αφήγησιν*, που είναι πιό σύντομη μόν αλλά πυκνή.

Η *Αφήγησι* (αφ), πρέπει έκ τών προτέρων νά σημειωθῆ, ότι δέν προέρχεται άκριβώς από τó Χρυσάνθο, αλλά ή μόν λίστα (σελ. XXXIII-XLII) τών όνομάτων τών διδασκάλων και μελωδών προέρχεται από τόν έπίσκοπο Τήνου Κύριλλο Μαρμαρηνό (ΙΗ' αί.)^[4], οι δέ άλλες πληροφορίες για τά πρόσωπα αυτά προέρχονται από τó Χρυσάνθο. Τήν ειδήσι έφερε στο φώς ή σύντομη μελέτη του Μανόλη Χατζηγιακουμή «Αυτόγραφο (1816) του "Μεγάλου Θεωρητικού" του Χρυσάνθου», που δημοσιεύτηκε τó 1977, ύστερα από τήν ανακάλυψι του χειρογράφου από τόν ίδιο (1969) στή βιβλιοθήκη τής Δημητσάνας^[5], ένω μέχρι τότε δέν

ύπηρχε ούτε ύποψία για τήν πατρότητα τής Άφηγήσεως. Θεωρούνταν έκατό τοίς έκατό και αυτή ως χρυσάνθεια. Έπειδή όμως για τις πληροφορίες τόσο στην κυρίως Άφήγησι όσο και στις ύποσημειώσεις που δίνονται για τόν κάθε διδάσκαλο και μελωδò ó Χρυσάνθος χρησιμοποίησε κάποιες πηγές, για τò λόγο αυτό τις συμπεριλαμβάνω και αυτές ως πηγές του Χρυσάνθου.

Στò *Θεωρητικόν* και στην *Άφήγησιν* ó Χρυσάνθος με έπιστημονική συνείδησι, παραπέμπει κάθε τόσο στις πηγές του, κυρίως με τις ύποσημειώσεις. Σε κάθε ύποσημείωσι, τις περισσότερες φορές, αναγράφει τò συγγραφέα, τόν τίτλο του συγγράμματος στò όποιο παραπέμπει, και τήν παράγραφο ή τή σελίδα. Κάποιες φορές δέν δίνει πλήρη στοιχεία. Συνήθως τὰ στοιχεία στις σημειώσεις τὰ δίνει σε σύντημησι με συγκεκριμένες λέξεις, όπως συνηθίζεται και σήμερα, (λ.χ. *Παυσ. φύλ. 632*, έννοώντας τò σύγγραμμα του περιηγητού Παυσανίου (180 μ.Χ.), Έλλάδος περιήγησις⁶, ή *Άθην. Δειπν.*, έννοώντας τò σύγγραμμα του Άλεξανδρινού σοφιστού Άθηναιου (230 μ.Χ.) Δειπνοσοφισταιί⁷). Πρέπει να σημειωθῆ ότι για τις συντημήσεις αυτές ó Χρυσάνθος δέν δίνει στην αρχή ή στò τέλος τής πραγματείας, κατά τήν έπικρατήσασα άργότερα δεοντολογία, *Πίνακα συντημήσεων* ή *βραχυγραφιών*, ώστε να μπορη να προσφεύγη ó αναγνώστης, αλλά θεωρεῖ αυτονόητο ότι ó αναγνώστης είναι ένήμερος και μπορεί να προστρέξει στò ύποδεικνυόμενο βιβλίο.

Ό Χρυσάνθος παραπέμπει σε συγγράμματα όχι μόνο μουσικά αλλά και σε άλλα διάφορα, στα όποια βρίσκει σκόρπιες ένδιαφέρουσες πληροφορίες που έχουν σχέση με τò θέμα του. Θα πω και στò τέλος περισσότερα για τή θεματολογία τών πηγών του. Πάντως είναι συγγράμματα που χρονικώς αρχίζουν από τή Βίβλο, τόν Όμηρο, και φτάνουν μέχρι τις ήμέρες του, δηλαδή εκτείνονται στò εύρος όλης τής άρχαιοελληνικής γραμματείας. Τὰ περισσότερα από αυτά σήμερα δέν κυκλοφορούν στην ίδια έκδοσι, ή κυκλοφορούν μὲν σε νέες εκδόσεις, αλλά με άλλη άριθμησι τών σελίδων, και ένδεχομένως άλλη έσωτερική διαίρεσι τής ύλης, πράγμα που δυσκολεύει τò μελετητή να βρη και να έπιβεβαιώσει τις μαρτυρίες του Χρυσάνθου, για να κάνει στη συνέχεια τή δική του αξιολόγησι⁸. Βεβαίως στò Θεωρητικό πολλές παραπομπές είναι σαφείς και άνευρίσκονται εύκολα.

Τις ύποσημειώσεις ó Χρυσάνθος τις θέτει στò κάτω μέρος τής σελίδος με μικρότερα γράμματα, άριθμώντας τες με πεζά στοιχεία του άλφαβήτου (α), (β), (γ), (δ). Είναι δε όλες ως προς τò περιεχόμενό τους αναγκαίες και πολύ διαφωτιστικές, καθώς διευκρινίζουν ή συμπληρώνουν τò κύριο μέρος τής συγγραφής.

Άξίζει να πουμε και κάτι ως προς τήν εικόνα τής κάθε σελίδος του *Θεωρητικού*. Η εικόνα (τò *μοντάζ* θα λέγαμε σήμερα) είναι ίδια ακριβώς τόσο στò χειρόγραφο - αυτόγραφο όσο και στην έντυπη έκδοσί του. Βλέπουμε στην έντυπη έκδοσι στò επάνω μισò μέρος τής κάθε σελίδος τò κύριο μέρος τής συγγραφής και στò κάτω μισò τις ύποσημειώσεις με μικρότερα στοιχεία και πυκνότερες άράδες. Ακριβώς κατά τήν ίδια διάταξι είναι γραμμένες οι σελίδες με τò χέρι του Χρυσάνθου και στò χειρόγραφο τής πρωτόλειας δουλειάς του, του Θεωρητικού που βρέθηκε στη Δημητσάνα. Η ίδια εικόνα ασφαλώς τηρήθηκε από τò Χρυσάνθο και στò τελευταίο χρονικώς χειρόγραφο του Θεωρητικού, από τò όποιο προήλθε ή έκδοσι του 1832, του όποίου από τήν ώρα που τυπώθηκε άγνωείται ή τύχη του, με ελάχιστες διαφοροποιήσεις.

Ο γραφικός χαρακτήρας του Χρυσάνθου είναι καλλιγραφικός και ευανάγνωστος με ελάχιστες παλαιογραφικές συντομογραφίες ή και βραχυγραφίες στις καταλήξεις των λέξεων.

Η χρήση ύποσημιώσεων για την εποχή του Χρυσάνθου, επιβάλλεται να τονιστή, είναι πρωτοποριακό επιστημονικοτεχνικό στοιχείο. Το δανείστηκε προφανώς από τυπογραφικές εκδόσεις των ημερών του, και λίγο προγενέστερες, που τότε για πρώτη φορά άρχισαν να εμφανίζονται με τέτοιου είδους ύποσημιώσεις στην Ευρώπη, και είναι ο Χρυσάνθος από τους πρώτους που το εισήγαγε στην πνευματικώς αναθρόωσκουσα τότε Ελλάδα. Σε παλαιότερα από αυτόν χειρόγραφα ή έντυπα βιβλία σχεδόν δεν απαντώνται ύποσημιώσεις.

Η ύλη της πραγματείας του είναι διηρημένη σε κεφάλαια, και κάθε κεφάλαιο σε σχετικά σύντομες παραγράφους (§§) των 10-15 άραδων τις περισσότερες φορές. Το κάθε κεφάλαιο περιέχει ένα αυτοτελές μουσικό θέμα, το οποίο δηλώνει με σύντομη επιγραφή (ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α' *Περί τῆς ἐν τῇ μελωδίᾳ ποιότητος*, σελ. 51· ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β' *Περί ὑποστάσεων*, σελ. 53, κ.ο.κ.). Η κάθε παράγραφος περιλαμβάνει μια επί μέρους ένότητα του θέματος του κεφαλαίου. Η συστηματική αυτή διαίρεση, που χωρεί σ' όλη την έκταση της πραγματείας, την καθιστᾶ εύχρηστη. Μπορεί ο χρήστης ν' αναφερθῆ ή να παραπέμψη με ακρίβεια στο κάθε τί που διαβάζει, ακόμη και μια μόνο λέξη, αναφέροντας μόνο τον αριθμό τῆς παραγράφου. Η έσωτερική αυτή διαίρεση τῆς ὕλης γενικώτερα διευκολύνει τὰ μέγιστα, διότι στις επανεκδόσεις τῆς πραγματείας παραμένει ἡ ἴδια, ἐνῶ ἡ σελιδομέτρησι πιθανώτατα ἀπὸ ἕκδοσι σὲ ἕκδοσι ν' ἀλλάζει, ἐκτὸς ἂν εἶναι φωτοτυπικές. Ἄν δηλαδὴ μιὰ πραγματεία ἔχη μόνο σελιδομέτρησι, καὶ αὐτὴ εἶναι ἀλλαγμένη, εἶναι δύσκολο καὶ χρονοβόρο νὰ βρῆ ὁ μελετητὴς τὴν πληροφορία ποὺ ἀναζητᾶει, ὅπως προανέφερα. Τὸ σύστημα τῆς ἐσωτερικῆς διαιρέσεως ἐφαρμόζεται ἀπὸ τὸ 1455 μὲ τὴν ἀνακάλυψι τῆς τυπογραφίας ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Γουτεμβέργιο, καὶ ὁ Χρυσάνθος, πρωτοπόρος γιὰ τὰ ἑλληνικὰ δεδομένα, τὸ ἐφαρμόζει καὶ παράλληλα τὸ εἰσάγει.

Προφανώς τὸ ὅτι ὁ Χρυσάνθος ἔδωσε στὴν πραγματεία του ἐπιστημονικὴ μορφή (έσωτερικὴ διαίρεση, ὑποσημιώσεις, παραπομπές, μεγαλύτερα, μικρότερα, πλάγια, ἔντονα, ἀραιωμένα στοιχεία, κλπ) δηλώνει ὅτι εἶχε στὸ νοῦ του νὰ παραδώσῃ τὸ σύγγραμμά του στὴν κυκλοφορία ὄχι χειρόγραφο, ἀλλὰ τυπωμένο. Καὶ ἐπειδὴ στὴν ἐποχὴ του δὲν ὑπῆρχαν τυπογραφεῖα στὴν Ἑλλάδα, σκεφτόταν τὸ τύπωμά του νὰ γίνῃ στὴν Ευρώπη, ὅπως καὶ ἔγινε. Λόγω ὅμως τῶν τρεχουσῶν τότε ἐθνικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἐξελίξεων (ἐπανάστασις τοῦ 1821), μὴ ὄντας βέβαιος ὅτι θὰ μπορέσῃ νὰ ἐπιβλέψῃ τὴν ἐκτύπωσι τῆς πραγματείας προσωπικῶς, ὅπως καὶ τελικὰ δὲν μπόρεσε, ἔδωσε στὸ τυπογραφεῖο τῆς Τεργέστης μέσω τοῦ μαθητοῦ του καὶ χρηματοδότη Παναγιώτου Πελοπίδου, κατὰ τὸ δυνατόν, καθαρὸ, προσεγμένο, καὶ «μονταρισμένο» χειρόγραφο, ὥστε νὰ τὸ ἀκολουθήσῃ κατὰ βῆμα ὁ τυπογράφος. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, μολονότι ἡ πραγματεία του τυπώθηκε χωρὶς βάσανο τῶν δοκιμίων ἀπὸ τὸν ἴδιο, σὰν ἕκδοσι φέρει ἀναλογικῶς ελάχιστες ἀβλεψίες.

Δὲν εἶναι λίγες οἱ φορές ποὺ ὁ Χρυσάνθος παραπέμπει σὶς πηγές του, ὄχι σὶς ὑποσημιώσεις, ἀλλὰ στὸν κορμὸ τοῦ συγγράμματός του, ποὺ εἶναι, ὅπως προανέφερα, διηρημένος σὲ ἀριθμημένες παραγράφους ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος. Οἱ 462 συνολικῶς παράγραφοι τοῦ Θεωρητικοῦ περιέχονται σὲ 222 σελίδες, ἀντιστοιχώντας 2 ἢ 3 παράγραφοι

σέ κάθε σελίδα. Οί ύποσημειώσεις τοῦ Θεωρητικοῦ εἶναι συνολικῶς 124 καί ἀντιστοιχοῦν περίπου μία σημείωσι σέ δύο σελίδες.

Τό τρίτο μέρος τῆς τριλογίας, τό ἱστορικό, (*Ἀφήγησις περί ἀρχῆς καί προόδου τῆς μουσικῆς*), πού ἐκτείνεται σέ 57 σελίδες, διαιρεῖται σέ 82 παραγράφους καί περιέχει 115 ὑποσημειώσεις. Ἀντιστοιχοῦν 1 παράγραφος, καθῶς καί 2 ὑποσημειώσεις, σέ κάθε σελίδα.

Ἡ σελιδομέτρηση στήν Εἰσαγωγή γίνεται μέ μακεδονικοῦς^[9] ἀριθμούς (1), (2), (3), (4), (5), κλπ ἐντός παρενθέσεως· στό Θεωρητικόν γίνεται ἡ ἴδια ἀρίθμηση (χωρίς παρενθέσεις) 1, 2, 3, 4, 5, κλπ· καί στήν Ἀφήγησιν μέ λατινικοῦς ἀριθμούς (I, II, III, IV, V, κλπ). Καί αὐτό πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως.

Οἱ πηγές πού χρησιμοποιεῖ ὁ Χρῦσανθος ἐκτείνονται σέ χρονική περίοδο τριῶν χιλιάδων ἐτῶν περίπου, ἀπὸ τὸ Δαυῖδ (1150 π.Χ.) μέχρι τίς ἡμέρες τοῦ (1814 μ.Χ.). Ἀκριβέστερα διακρίνω τίς πηγές ὡς **πρὸ Χριστοῦ**, καί ὡς **Μετὰ Χριστόν**. Τίς Πρὸ Χριστοῦ ἀριθμῶ πρῶτα τίς **Βιβλικές** (τοῦ IB' π.Χ. αἰῶνος), καί εὐθύς ἀμέσως τίς **ἀρχαιοελληνικές** ἀπὸ τὸν Ὅμηρο (900 π.Χ.) μέχρι τὸ Διόδωρο Σικελιώτη (35 π. Χ.). Τίς Μετὰ Χριστόν χαρακτηρίζω ὡς **Βυζαντινές** (ἀπὸ τὸ Χριστὸ μέχρι τὴν ἄλωσι), καί **Μεταβυζαντινές** (ἀπὸ τὸ 1453 μέχρι τὸ Χρῦσανθο). Στίς Βυζαντινές πηγές συμπεριλαμβάνω καί τίς μὴ χριστιανικές τῶν νεοπλατωνικῶν τῶν 6 πρώτων μετὰ Χριστόν αἰώνων. Στὸ τέλος παραθέτω καί τίς **μυθικές**, καθῶς καί τίς **λατινικές-εὐρωπαϊκές**. Κάποιες πηγές τοῦ εἶναι χειρόγραφες καί ἀνέκδοτες στήν ἐποχὴ τοῦ. Ἡ λογιότητά τοῦ ἔχει καί σ' αὐτές καλὴ καί αὐτοπρόσωπη πρόσβασι μέ εὐχερῆ ἀνάγνωσί τους. Οἱ περισσότερες καί κυριώτερες πηγές τοῦ εἶναι ἀρχαῖα ἑλληνικά μουσικά συγγράμματα πού κυκλοφοροῦσαν στήν ἐποχὴ τοῦ σέ παλιές ἐντυπες εὐρωπαϊκές ἐκδόσεις, λατινικές, γαλλικές, ἀγγλικές, γερμανικές, ὅπως λ.χ., *Antiquae Musicae Auctores Septem* τοῦ Ἄμστερνταμ, *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis* τῆς Ὁξφόρδης, *Theubneriana* τῆς Λειψίας, *Bekker I.* τοῦ Βερολίνου, *Migne* τοῦ Παρισιοῦ), *Mansi* τῆς Βενετίας, καί ἄλλες. Στίς λατινικές καί γαλλικές εἶχε καλύτερη πρόσβασι ὡς γνώστης τῆς λατινικῆς καί τῆς γαλλικῆς.

Οἱ πηγές πού χρησιμοποιεῖ εἶναι συνολικά 177 περίπου, ἤτοι 6 παλαιοδιαθηκικές, 47 ἀρχαιοελληνικές, 50 βυζαντινές, 22 μεταβυζαντινές, 10 μυθικές, 2 ἀραβικές, καί 40 λατινικές - εὐρωπαϊκές. Οἱ παραπομπές δίπλα στό κάθε ὄνομα μέ μικρότερα στοιχεῖα δηλώνουν σέ ποιά παράγραφο, σελίδα, καί σημείωσι ἀπαντᾶται. Ὅταν ἡ παραπομπὴ ἀρχίζει μέ τὸ σημεῖο τῆς παραγράφου § ἀνήκει στό *Θεωρητικόν*, ἐνῶ ὅταν ἀρχίζει μέ τὰ γράμματα ἀφ ἀνήκει στήν *Ἀφήγησιν*. Ὁ χωρισμὸς τῶν μαρτυριῶν γίνεται μέ ἄνω τελεία (·). Ἀναλυτικώτερα οἱ πηγές (ὄνομα, ιδιότητα, χρονολογία, σύγγραμμα) κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ εἶναι.

Πρὸ Χριστοῦ

Δαυῖδ (1150 π. Χ.)^[10], μέγας ψαλμωδός, μελοποιός, ποιητής, χοράρχης· §447, σ. 209, σημ. (γ)· αφ §4, σ. III· αφ §5, σ. III-IV· αφ §5, σ. IV· αφ §6, σ. IV.

Αἰμάν (IB' αἰ. π. Χ.), ψαλμωδός, μαθητὴς τοῦ Ἀσάφ· αφ §7, σ. IV, σημ. (β).

Ἀσάφ (1150 π. Χ.), ψαλμωδός, μαθητὴς τοῦ Δαυῖδ· αφ §6, σ. IV.

Αἰθάμ (IB' αἰ. π. Χ.), ψαλμωδός· αφ §7, σ. IV, σημ. (β).

Δανιὴλ ὁ προφήτης (Z'-E' αἰ. π.Χ.)· §432, σ.192.

Άγια Γραφή· αφ §2, σ. ΙΙ· αφ §3, σ. ΙΙ.

Όμηρος (900 π.Χ.), ό μέγιστος τών έπικών ποιητών· §241, σ. 105, σημ. (α)· §446, σ. 207 (β)· §447, σ. 210· §449, σ. 216, σημ. (β)· §449, σ. 215-216, σημ. (β)· αφ §20, σ. ΧΙΙ· §447, σ. 210-211· αφ §12, σ. VII· αφ §21, σ. ΧΙΙΙ, σημ. (δ)· §21, σ. ΧΙΙΙ, σημ. (γ).

Ήσιοδος (800-750 π.Χ.), έκ Κύμης Αιολίδος Λέσβου, έπικός ποιητής· αφ §12, σ. VII· αφ §16, σ. Χ, σημ. (β)· αφ §12, σ. VIII, σημ. (α) και (β).

Άρχίλοχος (650-600 π.Χ.), Πάριος ίαμβογράφος· §144, σ. 64, σημ. (β)· αφ §22, σ. ΧΙV, σημ. (ε).

Άλκμάν (650 π. Χ.), λυρικός· αφ §23, σ. ΧΙV, σημ. (α)· αφ §23, σ. ΧΙV· αφ §23, σ. ΧΙV, σημ. (β).

Σόλων (640-560 π. Χ.), Άθηναίος νομοθέτης και ποιητής· §411, σ. 182-183, σημ. (α) ^[11].

Σαπφώ (635-570 π. Χ.), Λεσβία λυρική ποιήτρια· §347, σ. 156, σημ. (*)· §347, σ. 156, σημ. (*)· αφ §24, σ. XV· αφ §24, σ. XV, σημ. (β)· αφ §25, σ. XVI· αφ §25, σ. XVI, σημ. (α).

Στησίχορος (610 π. Χ.), Έλληνας Ήμεραίος (Ήμερα Σικελίας) λυρικός ποιητής και κιθαρωδός· αφ §24, σ. ΧΙV· αφ §24, σ. ΧΙV, σημ. (γ).

Άλκαίος (606 π.Χ), Λέσβιος λυρικός· αφ §24, σ. ΧΙV· αφ §24, σ. XV· αφ §24, σ. XV, σημ. (β)· αφ §24, σ. ΧΙV, σημ. (γ).

Τέρπανδρος (Ζ΄ π. Χ. αί.), από την Άντισσα Λέσβου (Άντισσαίος), διάσημος λυρικός ποιητής και κιθαρωδός· §411, σ. 182, σημ. (α)· αφ §26, σ. XVI· αφ §25, σ. XVI, σημ. (β)· αφ §26, σ. XVII ^[12].

Ήππώναξ (546 - 537 π. Χ), Έφέσιος λυρικός, εύρετής παρωδίας ^[13]· αφ §23, σ. ΧΙV, σημ. (α)· αφ §23, σ. ΧΙV· αφ §23, σ. ΧΙV.

Αίσχύλος (525-455 π. Χ.), Άθηναίος ποιητής τραγωδιών· §144, σ. 64, σημ. (β)· αφ §22, σ. ΧΙV, σημ. (ε)· αφ §33, σ. XXII, σημ. (β).

Σιμωνίδης (525 π. Χ.), Σάμιος ίαμβογράφος· αφ §27, σ. XVII· αφ §27, σ. XVIII, σημ. (α)· αφ §27, σ. XVIII, σημ. (α).

Πίνδαρος (522-445 π.Χ.), Θηβαίος λυρικός· §332, σ. 149-150, σημ. (*)· αφ §12, σ. VIII, (α και β)· αφ §26, σ. XVII· αφ §32, σ. XXI, σημ. (β).

Πρατίνας (500 π. Χ.), από Φλιούντα Άργολίδος, πυθαγορικός, ποιητής δραματικός· αφ §33, σ. XXII, σημ. (β).

Άνακρέων (F΄ αί. π. Χ.), Τήιος μελοποιός (Τέως Μικρασιατικής Ήωνίας)· αφ §25, σ. XVI, σημ. (β)· αφ §27, σ. XVII· αφ §27, σ. XVII, σημ. (γ).

Ήβυκος (F΄ π. Χ. αί.), Ρήγιος λυρικός· αφ §24, σ. ΧΙV· αφ §24, σ. XV· αφ §24, σ. XV, σημ. (γ).

Βακχυλίδης (Ε΄ αί. π. Χ.), Κεϊος λυρικός, άνεπιός Σιμωνίδου· αφ §32, σ. XXI, σημ. (α).

Σοφοκλής (496-405 π. Χ.), Άθηναίος τραγικός ποιητής· αφ §33, σ. XXIII, σημ. (β)· αφ §24, σ. ΧΙV· αφ §24, σ. ΧΙV, σημ. (γ).

Ήέρων (478-467π.Χ.), τύραννος Σικελίας, προστάτης τών γραμμάτων, συγγραφεύς· §447, σ. 210-211· §447, σ. 211, σημ. (α).

Κλεινίας (450-404 π. Χ.), Άθηναίος, υίός του στρατηγού Άλκιβιάδου· Άθήναιος, 14,624Α· §447, σ. 212, σημ. (β).

Άριστοφάνης (445-380 π. Χ.), Άθηναίος σατυρικός· §325, σ. 146, σημ. (α;).

Φιλόξενος (436-380 π. Χ.), Κιθύριος ποιητής διθυράμβων· αφ §9, σ. V, σημ. (α).

Τιμόθεος (430-340 π. Χ.), Μιλήσιος ποιητής, μελοποιός και κιθαρωδός, διδάσκαλος του Μ. Άλεξάνδρου· §411, σ. 183, σημ. (α)· αφ §9, σ. V, σημ. (α)· αφ §35, σ. XXV, σημ. (β)· αφ §35, σ. XXVI, σημ. (β), αφ §36, σ. XXVI, σημ. (β)· αφ §35, σ. XXVI, σημ. (β).

Ξενοφών (430-350 π.Χ.), Αθηναίος ιστορικός· § 418, σ. 186-187, σημ. (α)· §418, σ. 187.

Πλάτων (428-350 π. Χ.), Αθηναίος φιλόσοφος· §144, σ. 63, σημ. (β)· §279, σ. 124, σημ. (α)· §324, σ. 145· §332, σ. 149· §449, σ. 216, σημ. (α)· §451, σ. 217· §8, σ. V, σημ. (α)· αφ §83, σ. LVI· §1, σ. 1, σημ. (α).

Πυθαγόρας (Ε΄ αϊ. π. Χ.), Σάμιος, μέγας μαθηματικός· §58, σ. 24, σημ. (α)· §325, σ. 147, σημ. (α)· §362, σ. 162· §447, σ. 210-211^[14]· §451, σ. 217· §453, σ. 218· αφ §10, σ. VI, σημ. (β)· αφ §28, σ. XVIII· αφ §28, σ. XVIII, σημ. (β)^[15]· §1, σ. 1, σημ. (α)· §319, σ. 143, σημ. (α).

Φιλόλαος (Ε΄ π. Χ. αϊ.), μαθητής και διάδοχος του Πυθαγόρου· αφ §37, σ. XXVII· αφ §37, σ. XXVII. Βλ. και σημ. (α).

Δάμων (Ε΄ αϊ. π. Χ.), Αθηναίος μουσικός, διδάσκαλος του Περικλέους· §325, σ. 146, σημ. (α)· αφ §34, σ. XXIV, σημ. (α).

Δράκων (Ε΄- Δ΄ π. Χ. αϊ.), Αθηναίος, μαθητής του Δάμωνος και διδάσκαλος του Πλάτωνος, μουσικός· αφ §34, σ. XXIV.

Ἀρχύτας (Ε΄-Δ΄ αϊ. π. Χ.), Ταραντίνος πυθαγορικός μαθηματικός και μουσικός· αφ §34, σ. XXIV, σημ. (β).

Διονύσιος (Ε΄- Δ΄ π. Χ. αϊ.), Θηβαίος λυρικός ποιητής και μουσικός, διδάσκαλος του Ἀριστοξένου· αφ §35, σ. XXIV, σημ. (γ).

Ἀριστοτέλης (384-322) π. Χ., Σταγειρίτης, μέγας ἐπιστήμων^[16]· §278, σ. 123, σημ. (α)· §278, σ. 123, σημ. (β).

Θεόφραστος (370-286 π.Χ.), Λέσβιος μαθητής και διάδοχος του Ἀριστοτέλους, βοτανολόγος· §447, σ. 210-211· §447, σ. 210, σημ. (α)· §447, σ. 210, σημ. (α).

Ἰερώνυμος Μάγιος (323-272 π. Χ.), ιστορικός· αφ §35, σ. XXVI, σημ. (β).

Ἀριστόξενος (Δ΄ π.Χ. αϊ.), Ταραντίνος μαθητής του Ἀριστοτέλους, πρώτος σωζόμενος μουσικός συγγραφέας· σύγγραμμα Ἄρμονικὰ στοιχεῖα· §4, σ. 2, σημ. (γ)· §13, σ. 6, σημ. (α)· §50, σ. 20, σημ. (α)· §55, σ. 22, σημ. (α)· §144, σ. 63, σημ. (β)· §155, σ. 69, σημ. (α)· §193, σ. 87, σημ. (α)· §347, σ. 156, σημ. (*)· §399, σ.177^[17]· §452, σ. 218· §455, σ. 219, σημ. (α)· §455, σ. 219· §455, σ. 219, σημ. (α)· αφ §38, σ. XXVII· αφ §38, σ. XXVIII, σημ. (α).

Δικαίαρχος (Δ΄ π. Χ. αϊ.), Ἕλληνας ιστορικός και μουσικός, μαθητής του Ἀριστοτέλους· αφ §37, σ. XXVII· αφ §37, σ. XXVII, σημ. (β).

Ἥρινα (Δ΄ π.Χ. αϊ.), ἐκ Τήλου Δωδεκανήσου, λυρική ποιήτρια· αφ §25, σ. XVI· αφ §25, σ. XVI, σημ. (α).

Ἐρατοσθένης (276 - 194 π. Χ.), μαθηματικός, ἀστρονόμος, γραμματικός, ποιητής· αφ §39, σ. XXVIII, σημ. (*)^[18].

Πολύβιος (200-120 π.Χ.), ἀπὸ τὴ Μεγαλόπολι τῆς Ἀρκαδίας, ιστορικός· §449, σ. 215, σημ. (α).

Ἀσκληπιάδης (Γ΄ αϊ. π. Χ.), Σάμιος ἐπιγραμματοποιός· αφ §24, σ. XV· αφ §24, σ. XV, σημ. (β)· §447, σ. 209, σημ. (γ)· αφ §24, σ. XIV.

Διονύσιος Ἰάμβος (Γ΄ π. Χ. αϊ.), γραμματικός και ποιητής· §332, σ. 149-150, σημ. (*).

Ἀπολλόδωρος (140 π.Χ.), Αθηναίος γραμματικός· Περί θεῶν· αφ §15, σημ. (β)· αφ §17, σ. X, σημ. (γ).

Διόδωρος Σικελιώτης (35 π. Χ.), ιστοριογράφος· §411, σ. 182, σημ. (α).

Δαμοφίλη· αφ §25, σ. XVI.

Λεόφαντος

Νικόλαος Δαμασκηνός· §332, σ. 150, σημ. (*).

Χρυσίππη· §447, σ. 209, σημ. (γ).

Μετά Χριστόν

Πλίνιος ο πρεσβύτερος (23-79 μ.Χ.), φυσιοδίφης, ιστορικός· αφ §23, σ. XIV, σημ. (α).

Ίώσηπος (36-106 μ. Χ.), Έβραϊός ιστορικός· Αρχαιολογία· αφ §4, σ. III, σημ. (α).

Πλούταρχος (50-120 μ. Χ.), Χαιρωνεύς (Χαιρώνεια Φωκίδος), βιογράφος και φιλόσοφος^[1]
§411, σ. 182-183, σημ. (α)·

Νικόμαχος Γερασηνός (50 μ.Χ.), από τὰ Γέρασα τῆς Συρίας, μουσικός συγγραφεύς·
Άρμονικόν ἐγχειρίδιον· §56, σ. 23, σημ. (α)· §58, σ. 24, σημ. (β)· §112, σ. 51, σημ. (β)· §144, σ. 63, σημ. (β)·
§442, σ. 201, σημ. (α)· §453, σ. 218· §13, σ. VIII· αφ §37, σ. XXVII. Βλ. και σημ. (α)· αφ §40, σ. XXVIII· αφ §40, σ.
XXVIII, σημ. (γ)·

Δίων Χρυσόστομος (100 μ. Χ.), Προυσαεύς ρήτωρ· Περί βασιλείας· αφ §21, σ. XIII, σημ. (γ)· αφ
§36, σ. XXVI, σημ. (β)·

Άριστείδης Κοϊντιλιανός (100 μ.Χ.), μουσικός συγγραφεύς· Περί μουσικῆς· §1, σ. 1, σημ. (α)·
§4, σ. 2, σημ. (γ)· §9, σ. 4-5, σημ. (β)· §13, σ. 6, σημ. (α)· §50, σ. 20, σημ. (α)· §66, σ. 29, σημ. (α)· §144, σ. 63, σημ.
(β)· §156, σ. 69-70, σημ. (α)· §159, σ. 71, σημ. (β)· §177, σ. 78, σημ. (γ)· §178, σ. 78, σημ. (γ)· §189, σ. 85, σημ. (α)·
§193, σ. 87, σημ. (α)· §224, σ. 97, σημ. (α)· §282, σ. 125, σημ. (α)· §399, σ. 177· §441, σ. 199, σημ. (α)· §446, σ.
205, σημ. (α)· §446, σ. 205, σημ. (α)· §447, σ. 210· §441, σ. 199, σημ. (α)· §450, σ. 216, σημ. (β)· αφ §42, σ. XXVIII.

Ζηνόβιος (130 μ. Χ.), Έλληνας σοφιστής και παροιμιολογός, που έζησε στη Ρώμη· αφ
§18, σ. XI, σημ. (β)· αφ §21, σ. XIII, σημ. (α)· αφ §21, σ. XIII, σημ. (δ)· αφ §23, σ. XIV, σημ. (α)· αφ §23, σ. XIV, σημ.
(α)· αφ §26, σ. XVII, σημ. (β)· αφ §29, σ. XIX, σημ. (α)· αφ §29, σ. XIX, σημ. (β)·

Θέων (130 μ.Χ.), Συμρναίος μαθηματικός και μουσικός συγγραφεύς· αφ §41, σ. XXVIII.

Γαληνός (130-200 μ. Χ.), διάσημος Περγαμηνός ιατρός· Περί τών καθ' Ίπποκράτην και
Πλάτωνα δογμάτων· §325, σ. 146, σημ. (α)·

Πτολεμαίος Κλαύδιος (140 μ. Χ.), Άλεξανδρινός μουσικός και γεωγράφος, διευθυντής τῆς
βιβλιοθήκης τῆς Άλεξανδρείας· Άρμονικά· §63, σ. 26, σημ. (α)· §112, σ. 51, σημ. (α)· §278, σ. 123, σημ. (β)·
§447, σ. 210-211· αφ §10, σ. VI, σημ. (β)· αφ §43, σ. XXIX· §43, σ. XXIX, σημ. (α)·

Λουκιανός (160 μ. Χ.), από τὰ Σαμόσατα του Εύφράτου, σοφιστής και συγγραφεύς
διαλόγων· αφ §47, σ. XXX. Βλ. και σημ. (α)·

Αίλιανός (175-235 μ. Χ.), ιστορικός και φυσιοδίφης από τὴν Ίταλία· Περί ζώων· §447, σ. 211,
σημ. (α)·

Παυσανίας (180 μ.Χ.), περιηγητής· αφ §14, σ. IX, σημ. (α)· αφ §28, σ. XVIII· αφ §30, σ. XIX, σημ. (δ)· αφ
§30, σ. XIX, σημ. (δ)·

Γαυδέντιος (Β' μ. Χ. αί.), Έλληνας πυθαγορικός μουσικός συγγραφεύς· Άρμονική
Είσαγωγή· §447, σ. 210, σημ. (β)· §50, σ. 20, σημ. (α)· §56, σ. 22-23, σημ. (α)· αφ §45, σ. XXIX.

Κλεωνίδης (Β' μ. Χ. αί.), μουσικός συγγραφεύς· Είσαγωγή άρμονική^[20]. Έτσι όπου συναντώ
Εύκλειδης διορθώνω σέ Κλεωνίδης· §3, σ. 2, σημ. (β)· §50, σ. 20, σημ. (α)· §55, σ. 22, σημ. (α)· §59, σ. 25· §63, σ.
26, σημ. (α)· §283, σ. 125, σημ. (β)· §283, σ. 125-126, σημ. (δ)· §399, σ. 177· §452, σ. 218· αφ §39, σ. XXVIII· αφ
§39, σ. XXVIII, σημ. (β)·

Άθήναιος (230 μ.Χ.), Άλεξανδρινός σοφιστής και γραμματικός· Δειπνοσοφισταί· §300, σ. 132,
σημ. (*)· §304, σ. 134, σημ. (α)· §324, σ. 145, σημ. (α)· §433, σ. 193, σημ. (α)· §447, σ. 210, σημ. (α)· §447, σ. 212,
σημ. (β)· §449, σ. 215, σημ. (α)· αφ §8, σ. V, σημ. (α)· αφ §9, σ. V, σημ. (α)· αφ §25, σ. XVI, σημ. (β)· αφ §29, σ. XIX,
σημ. (β)· αφ §31, σ. XX, σημ. (γ)· αφ §47, σ. XXX· αφ §47, σ. XXX, σημ. (α)· (άποψί του)· §447, σ. 210, σημ. (α)·

Πορφύριος (233-300 μ. Χ.), Τύριος νεοπλατωνικός φιλόσοφος· §9, σ. 4, σημ. (β)· αφ §43, σ. XXIX.

Ευσέβιος Καισαρείας (265-340), ιστορικός· Ἐκκλησιαστική ἱστορία· αφ §21, σ. XIII, σημ. (δ).

Βακχεῖος ὁ Γέρων (Γ' μ. Χ. αἰ.), Ἕλληνας μουσικός συγγραφεύς· Εἰσαγωγή τέχνης μουσικῆς· §3, σ. 2, σημ. (β)· §2, σ. 2, σημ. (α)· §7, σ. 4, σημ. (α)· §144, σ. 63, σημ. (β)· §159, σ. 71, σημ. (β)· §174, σ. 75, σημ. (α)· §177, σ. 77, σημ. (α)· αφ §46, σ. XXIX.

Δίδυμος (ὁ τυφλός) (313-400), γραμματικός Ἀλεξανδρεύς· §144, σ. 63, σημ. (β).

Βασίλειος Καισαρείας (330-379), ἐπίσκοπος. Πρὸς τοὺς νέους· § 325, σ. 147, σημ. (α);· §411, σ. 183, σημ. (α)· αφ §35, σ. XXVI.

Θεοδώρητος (393-466), λόγιος ἐπίσκοπος Κύρου, ιστορικός, ἐρμηνευτής· αφ §4, σ. III, σημ. (γ).

Ἡσύχιος (Ε' μ. Χ. αἰ.), λεξικογράφος Ἀλεξανδρεύς· §1, σ. 1, σημ. (1).

Ἀλύπιος (Ε' αἰ. μ. Χ.), Ἀλεξανδρινὸς μουσικός συγγραφεύς· Εἰσαγωγή μουσική· §283, σ. 125-126, σημ. (δ)· αφ §44, σ. XXIX.

Πρόκλος (410-485 μ. Χ.), Λύκιος νεοπλατωνικός· αφ §35, σ. XXV, σημ. (α).

Πλούταρχος Ἀθηναῖος (Ε' μ. Χ. αἰ.), μουσικός συγγραφεύς, διευθυντὴς τῆς πλατωνικῆς ἀκαδημίας^[21]· §7, σ. 4, σημ. (α)· §56, σ. 23, σημ. (α)· §144, σ. 63, σημ. (α)· §319, σ. 143, σημ. (α)· §325, σ. 146, σημ. (α);· §347, σ. 156, σημ. (*)· §377, σ. 169, σημ. (*)· §411, σ. 182, σημ. (α)· αφ §23, σ. XIV, σημ. (β)· §448, σ. 212, σημ. (α)· αφ §2, σ. II· αφ §9, σ. V-VI, σημ. (α)· αφ §8, σ. V, σημ. (α)· αφ §13, σ. VIII. Βλ. καὶ σημ. (γ)· αφ §14, σ. IX, σημ. (α)· αφ §17, σ. X, σημ. (γ)· αφ §47, σ. XXX· αφ 47, σ. XXX, σημ. (α)· αφ §84, σ. LVII.

Ἰωάννης Φιλόπονος (F' αἰ. μ. Χ.), Ἀλεξανδρινὸς γραμματικός, νεοπλατωνικός· §144, σ. 63, σημ. (β).

Ῥωμανὸς ὁ μελωδὸς (F' αἰ.), μουσικός τῆς αὐλῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἱερεὺς, ποιητὴς κοντακίων· αφ §63, σ. XLI, σημ. (β).

Ἰωάννης Δαμασκηνὸς (676-756), καθιερωτὴς τῆς ὀκτωηχίας καὶ ὕμνογράφος. Γραμματικὴ μουσικῆς Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ. Νόθο σύγγραμμα· §445, σ. 202-203, σημ. (α)· αφ §10, σ. VI, σημ. (β)· αφ §50, σ. XXXII· αφ §65, σ. XLIII, σημ. (α).

Κοσμᾶς (H' αἰ.), ὁ μελωδὸς ἢ Κοσμᾶς ὁ νεώτερος ἢ ὁ Ἱεροσολυμίτης ἢ ὁ Ἀγιοπολίτης, θετὸς ἀδελφὸς Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, ἐπίσκοπος Μαΐουμά (= παραθαλάσσιας ἰουδαϊκῆς πόλεως στὸ δρόμο πρὸς Αἴγυπτο Γάζης). Ὑμνογράφος καὶ μελωδός· αφ §50, σ. XXXII· αφ §58, σ. XXXVIII, σημ. (α).

Κασσιανὴ (810), μοναχὴ, ὕμνογράφος καὶ μελωδός· αφ §58, σ. XXXVII, σημ. (ε).

Φώτιος (820-896), πατριάρχης λόγιος, κριτικὸς κειμένων, ποιητὴς κανόνων, ἀκολουθιῶν, ἐπιγραμματῶν· αφ §7, σ. IV, σημ. (β).

Θεόφιλος αὐτοκράτωρ (829-842), μελοποιός, χειρονόμος· §216, σ. 93, σημ. (α)· αφ §48, σ. XXX, σημ. (ε)· αφ §56, σ. XXXV - XXXVI.

Λέων ὁ σοφὸς (886-911), αὐτοκράτωρ, ποιητὴς τῶν ἐωθινῶν δοξαστικῶν §216, σ. 94, σημ. (α). αφ §59, σ. XXXIX, σημ. (α)..

Ἀνανεώτης ἢ Ἀνεώτης Μιχαὴλ (Θ'-I' αἰ. μ. Χ.), μουσουργός· αφ §51, σ. XXXIII, σημ. (β).

Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος (913-959), αὐτοκράτωρ, ποιητὴς Ἐξαποστειλαρίων· §66, σ. 29, σημ. (α)· §216, σ. 94, σημ. (α)· αφ §48, σ. XXX· αφ §58, σ. XXXVIII, σημ. (β).

Ίωάννης Πλουσιαδηνός ἢ Κουκουμάς (Ι΄ αἰ.), ἱερεύς, λόγιος, συγγραφεὺς μουσικῶν συγγραμμάτων πρότερος τοῦ Κουκουζέλη· αφ §57, σ. XXXVII, σημ. (α)· αφ §57, σ. XXXVII, σημ. (β)· αφ §65, σ. XLIII.

Ψελλὸς Μιχαὴλ (1018-1078), ἐπιστήμων, συγγραφεὺς, πολιτικὸς τοῦ Βυζαντίου. Ἔγραψε Ἐπιτομὴν μουσικῆς· §3, σ. 2, σημ. (β)· αφ §1, σ. Ι· αφ §48, σ. XXX· αφ §48, σ. XXX.

Σουΐδας (1100), Ἐγκυκλοπαίδεια τῶν βυζαντινῶν χρόνων^[22]· §58, σ. 24, σημ. (β)· §144, σ. 63. σημ. (β)· αφ §18, σ. XI, σημ. (β)· αφ §21, σ. XIII, σημ. (δ)..

Ίωάννης Παπαδόπουλος (Κουκουζέλης), (ΙΑ-ΙΒ΄ αἰ.), ὁ μαΐστωρ, πατέρας τοῦ τροχοῦ καὶ τῆς στρογγύλης γραφῆς, περίφημος μελοποιός, κορυφαῖος μελωδός· §66, σ. 28-29, σημ. (α)· §400, σ. 178, σημ. (*)· αφ §57, σ. XXXVI, σημ. (β)· αφ §65, σ. XLIII.

Νικηφόρος ὁ Βλεμμύδης (1197-1272), λόγιος Κωνσταντινουπολίτης κληρικὸς, ἔγραψε ὑπόμνημα στοὺς Ψαλμοὺς τοῦ Δαυΐδ· §1, σ. 1, σημ. (α).

Βρυέννιος Μανουὴλ (ΙΔ΄ αἰ.), ἐπιφανὴς θεωρητικὸς μουσικὸς συγγραφεὺς. Ἄρμονικά· αφ §48, σ. XXX· αφ §48, σ. XXX· §57, σ. 24, σημ. (α)· §63, σ. 26, σημ. (α)· Περί τῶν ὀκτώ ἤχων, §285, σ. 127· §300, σ. 132· §342, σ. 154.

Νικηφόρος Κάλλιστος ὁ Ξανθόπουλος (ΙΔ΄ αἰ.), ὕμνογράφος, κατήρτισε κατάλογο ὕμνογράφων· αφ §58, σ. XXXVII, σημ. (δ).

Βούνης ἢ Μπούνης Γρηγόριος ὁ Ἀλιώτης ἢ Ἀλυάτης (1453), ἱερομόναχος, πρωτοψάλτης κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως· αφ §53, σ. XXXV, σημ. (α).

Ίωάννης Κλαδᾶς (ΙΔ΄- ΙΕ΄ αἰ.), λόγιος, λαμπαδάριος τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας. Γραμματικὴ μουσικῆς, Περί μετροφωνίας· αφ §65, σ. XLIII.

Ἄρσένιος (ΙΕ΄ αἰ. μ. X.), ὁ μικρὸς, συνθέτης κρατημάτων, πρότερος Χρυσάφου τοῦ νέου καὶ Βαλασίου· αφ § 51, σ. XXXIV. Βλ. καὶ σημ. (α).

Μανουὴλ Χρυσάφης (ΙΕ΄ αἰ.), λαμπαδάριος ἀγ. Σοφίας, μελουργός· §298, σ. 131· §400, σ. 178, σημ. (*)· αφ §60, σ. XXXIX, σημ. (β).

Γαβριήλ (ΙΕ΄ αἰ.), ἱερομόναχος, ἐκ τῶν Ξανθοπούλων. Ἐξήγησις πάνου ὠφέλιμος περὶ τοῦ τί ἐστὶ μουσικὴ. Μίλησε γιὰ τὰ νεύματα καθὼς καὶ τὴν Προπαιδεῖα ἢ Προθεωρία τῆς ψαλτικῆς τέχνης· αφ §53, σ. XXXIV. Βλ. καὶ σημ. (γ)· αφ §65, σ. XLIII.

Γεράσιμος Χαλκεόπουλος (ΙΕ΄ αἰ.), ἱερομόναχος, μαθητὴς Μανουὴλ μαΐστορος τοῦ Χρυσάφου^[23]· §216, σ. 94, σημ. (α).

Ίάκωβος ὁ Βάρβαρος (πιθανῶς ΙΕ΄ αἰ.)^[24]· §216, σ. 94, σημ. (α).

Ταμίας Δημήτριος (σύγχρονος τῶν ἀνωτέρω)· §216, σ. 94, σημ. (α).

Καντεμῆρις Δημήτριος (1673-1727) Κατὰ τὸν Χρῦσανθο, ἔγραψεν ἑλληνιστὶ καὶ τουρκιστὶ Περί μουσικῆς. Ἐφεύρε ρυθμὸν καλούμενον Ζαρπεῖν καὶ κατήγετο ἀπὸ Μολδοβλαχίαν· αφ §58, σ. XXXVIII, σημ. (γ)· αφ §65, σ. XLIII.

Γερμανός (ΙΖ΄ αἰ., β΄ ἡμισυ), ἀρχιερεύς Νέων Πατρῶν, μουσικὴ φυσιογνωμία τῶν ἡμερῶν του· αφ §53, σ. XXXIV, σημ. (δ).

Βαλάσιος ἢ Μπαλάσιος, (ΙΖ΄ αἰ., β΄ ἡμισυ) ἱερεύς καὶ Νομοφύλαξ, μαθητὴς Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν §277, σ. 122· αφ §52, σ. XXXIV, σημ. (β).

Χρυσάφης Μανουὴλ ὁ Νέος (ΙΖ΄ αἰ., β΄ ἡμισυ), πρωτοψάλτης· §408, σ. 181· αφ §64, σ. XLII, σημ. (γ)· αφ §65, σ. XLIII.

Χαλάτζογλου Παναγιώτης (1728), πρωτοψάλτης, φορεὺς ἀθωνικῆς μουσικῆς, διδάσκαλος καὶ μελοποιός· αφ §62, σ. XXXIX, σημ. (ε)· αφ § 74, σ. XLIII.

Πέτρος Γλυκὺς ὁ Μπερεκέτης (ΙΗ΄ αἰ.), μελοποιός, γνωστὸς ἀπὸ τὸ ὀκτώηχον Θεοτόκε παρθένε· §277, σ. 122· §280, σ. 124· §426, σ. 190· αφ §62, σ. XL, σημ. (α).

Ἰωάννης Τραπεζούντιος (ΙΗ΄ αἰ., ἀ΄ ἡμισυ), Πρωτοψάλτης Ἀγ. Σοφίας, μαθητὴς Παναγιώτου Χαλάτζογλου, νοσταλγὸς τῆς ἀπλουστεύσεως τῆς γραφῆς, διδάσκαλος Πέτρου Πελοποννησίου· αφ §57, σ. XXXVII, σημ. (γ)· αφ §75, σ. XLIX.

Πέτρος Πελοποννήσιος (1730-1777), μεγαλοφυῆς πρωτοψάλτης καὶ μελοποιός, πολυγραφότατος· §280, σ. 124· §312, σ. 139· §346, σ. 155· §403, σ. 179· §414, σ. 184· §415, σ. 184-185· §418, σ. 186· §423, σ. 188· §424, σ. 189· §425, σ. 189· §425, σ. 190· αφ §62, σ. XL-XLI, σημ. (β)· αφ §75, σ. XLIX· αφ §77, σ. L.

Ἰάκωβος (1740-1801), πρωτοψάλτης, μελουργὸς καὶ ὕμνογράφος, ὁ Πελοποννήσιος, μαθητὴς Ἰωάννου Τραπεζουντίου· §38, σ. 173· §402, σ. 179· αφ §57, σ. XXXVI, σημ. (α)· αφ §78, σ. LI· αφ §78, σ. LI-LII· αφ §78, σ. LIII· αφ §79, σ. LIV.

Δανιήλ (ΙΗ΄ αἰ.), ὁ νέος, ὁ ἀπὸ Τυρνάβου, πρωτοψάλτης, μαθητὴς Π. Χαλάτζογλου· §277, σ. 122· § 280, σ. 124· §408, σ. 181· αφ §54, σ. XXXV, σημ. (γ)· αφ §76, σ. XLIX· αφ §76, σ. XLIX· αφ §76, σ. L· αφ §77, σ. L· αφ §78, σ. LI.

Πέτρος Βυζάντιος (ΙΗ΄ αἰ.), πρωτοψάλτης, διδάσκαλος Πέτρου, ὁ πολυγραφότερος ὄλων· §405, σ. 179· §425, σ. 189· αφ §62, σ. XL-XLI· αφ §79, σ. LIV· αφ §80, σ. LIV.

Ζαχαρίας Χανεντές (ΙΖ-ΙΗ΄ αἰ.). Ἦτον σύγχρονος τῷ Δανιήλ. Τούτου σῶζονται εἰρμὸι καλοφωνικοί, αφ §55, σ. XXXV, σημ. (δ). Φίλος δὲ ὢν ὁ Δανιήλ Ζαχαρία τῷ Χαναντέ, ἐμάνθανε παρ' αὐτοῦ πολλὰ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς· Ὡσαύτως καὶ ὁ Ζαχαρίας ἐδιδάσκετο παρὰ τοῦ Δανιήλ ἐκκλησιαστικὰ μέλη, αφ §76, σ. XLIX.

Ἄνθιμος Γαζῆς (1758-1828), λόγιος ἀρχιμανδριτῆς, διδάσκαλος τοῦ Γένους, σύγχρονος τοῦ Χρυσάνθου· §278, σ. 123, σημ. (α)· §447, σ. 210-211, σημ. (β)· αφ §15, σ. IX, σημ. (β)· αφ §22, σ. XIV, σημ. (ε)· αφ §23, σ. XIV, σημ. (α)· αφ §23, σ. XIV, σημ. (α)· αφ §39, σ. XXVIII, σημ. (β). (Ἀπέδωσε τὸ σύγγραμμα στὸ μαθηματικὸ Εὐκλείδη, ἐνῶν πρόκειται γιὰ τὸν Κλεωνίδη, ποὺ ζῆ τὸν β΄ μ.Χ. αἰῶνα)· αφ §38, σ. XXVIII, σημ. (α)· αφ §40, σ. XXVIII, σημ. (γ)· αφ §43, σ. XXIX, σημ. (α).

Ἀγάπιος Παλιέρμος ὁ Χίος (ΙΗ΄ αἰ.), μουσικὸς μὲ μεταρρυθμιστικὲς ἰδέες. Προτάσεις του στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως δὲν εὐδοκίμησαν λόγῳ τῆς σθεναρᾶς ἀντιδράσεως Ἰακώβου τοῦ πρωτοψάλτου· αφ §78, σ. LI - LII²⁶⁾.

Κύριλλος ὁ Τήνου (ΙΗ΄ αἰ.), λόγιος καὶ μουσικὸς. Περί μουσικῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐξωτερικῆς²⁶⁾· αφ §58, σ. XXXVIII, σημ. (δ)· αφ §65, σ. XLIII.

Γεώργιος (ΙΗ΄-ΙΘ΄ αἰ.), ὁ τυφλὸς ἢ Στραβογεώργιος, μελωδός, δάσκαλος μουσικῶν ὀργάνων· §446, σ. 205, σημ. (α).

Γεώργιος ὁ Κρής (ΙΗ΄-ΙΘ΄ αἰ.), μελοποιός, πρόδρομος τῆς ἀναλυτικῆς γραφῆς, διδάσκαλος τοῦ Γρηγορίου Λαμπαδαρίου· αφ §53, σ. XXXIV, σημ. (ε)..

Νικηφόρος Χίος (ΙΗ΄-ΙΘ΄ αἰ.), μαθητὴς Ἰακώβου πρωτοψάλτου· αφ §61, σ. XXXIX, σημ. (δ).

Γρηγόριος (ΙΗ΄-ΙΘ΄ αἰ.), πρωτοψάλτης ἢ λαμπαδάριος, ἓνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἐφευρέτες τῆς ἀναλυτικῆς γραφῆς· Οὗτος ἐμαθήτευσεν εἰς Ἰάκωβον τὸν πρωτοψάλτην, εἰς Πέτρον τὸν πρωτοψάλτην, καὶ εἰς Γεώργιον τὸν Κρήτα. Εἰς τῶν ἐφευρετῶν τῶν τριῶν ἐφευρετῶν τῆς νέας μεθόδου· αφ §53, σ. XXXV, σημ. (β).

Μελέτιος Συναϊτῆς (ΙΘ΄ αἰ.), διδάσκαλος Γεωργίου τοῦ Κρητός· αφ §60, σ. XXXIX, σημ. (γ).

Χουρμούζης Χαρτοφύλαξ (+1840), πρωτοψάλτης, μουσικοδιδάσκαλος, ένας από τους τρεις εūρετάς τῆς ἀναλυτικῆς γραφῆς, μεταφορεὺς ἑκατοντάδων ὕμνων στῆ νέα γραφή· §272, σ. 120, σημ. (β)· Διδάσκαλος Χαλκηνός, μέλος τῶν τριῶν διδασκάλων τῆς νέας μεθόδου. Μετὰ Γρηγορίου Λαμπαδαρίου παραδίδει τὸ πρακτικὸν μέρος αὐτῆς· αφ, §63, σ. XLII, σημ. (α).

Μυθικές πηγές

Ἐρμῆς, εūρετῆς λύρας· §1, σ.1, σημ. (1).
Ἀμφίων, ἐφεύρε τὸν λύδιον τρόπον· §332, σ. 149, σημ. (*)· §447, σ. 208, σημ. (β).
Ὅρφεύς, κιθαρωδός· §144, σ. 64, σημ. (β)· §332, σ. 149· αφ § 13, σ. VIII· αφ §15, σ. IX· αφ §15, σ. σημ. (β).
Ὅλυμπος, ἐφευρετῆς ῥυθμῶν· §144, σ. 64, σημ. (β)· §332, σ. 149, σημ. (*).
Τόρηβος, μετεχειρίσθη πρῶτος τὴν λυδιὰν μουσικὴν (β' ἦχον)· §332, σ. 149-150, σημ. (*).
§332, σ. 149-150, σημ. (*)· §332, σ. 150, σημ. (*).
Θάμυρις, ἐφεύρε τὸν δῶριον τρόπον^[27]· §325, σ. 146, σημ. (α). (Ἡ σημείωσις (α) δὲν ἀναγράφεται στὴν §325· ἀπλῶς τεκμαίρεται).
Φιλάμμων, συνέγραψε (λυρικοὺς νόμους)· αφ §26, σ. XVII.
Δημόδοκος, Κερκυραῖος μουσικὸς ὁμηρικῶν χρόνων^[28] §449, σ. 215-216, σημ. (β)· αφ §20, σ. XII· αφ §20, σ. XI, σημ. (β).
Φῆμιος, μουσικὸς ὁμηρικῶν χρόνων^[29]· §449, σ. 216, σημ. (β)· αφ §20, σ. XI, σημ. (β)· αφ, §20, σ. XII.
Χεῖρων ὁ Κένταυρος^[30], ἐδίδαξεν τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὸν Ἀχιλλεῖα (ιατρικὴν, μουσικὴν)· αφ, §19, σ. XII, σημ. (α).

ΑΡΑΒΙΚΕΣ

Ἄραβες· §66, σ. 29, σημ. (α)· §241, σ. 105, σημ. (α).
Ὅθωμανικὸς· §149, σ. 66, σημ. (β)· §194, σ. 87, σημ. (β)· §271, σ. 119, σημ. (α)· §271, σ.119-120, σημ. (β).

ΛΑΤΙΝΙΚΕΣ-ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ

Ἄλβρῆχτ Βιλχιάμ· §447, σ. 209, σημ. (γ).
Ἄλδροβάνδε· §448, σ. 213, σημ. (α) (συνέχεια τῆς σ. 212).
Αὐγουστίνος, Βαλλῆς, Βανχιέρις, Βικέντιος, Βιλχιάμ, Βοέσσιος (Βοήθιος), Βουρέτος,
-- Βαγλιβί· §447, σ. 211· §448, σ. 214.
Βαρῖνος· αφ §16, σ. X, σημ. (α)· αφ §19, σ. XII, σημ. (α)· αφ §26, σ. XVII, σημ. (α).
Βιράάβ· §447, σ. 212, σημ. (β).
Βοννέτος· §447, σ. 210, σημ. (α).
Βουρδελότ· §447, (γ)· §448, σ. 213, σημ. (α).
Γαλιλαῖος
Γάλιος (Galien)· §447, 210, σημ. (β).
Γιράλδος ὁ Λίλιος· αφ §31, σ. XX, σημ. (ε).
Γουῖ· (1024 μ.Χ.), §21, σ. 9, σημ. (α)· §21, σ. 9, σημ. (α).
Δ' Ἀλαβέρτος, Δεσκάρτης,
Δεσῶλτος· §447, σ. 210, σημ. (α)· §447, σ. 210, σημ. (β).

Κιρχέρους· §446, σ. 205, σημ. (α)· §446, σ. 206, σημ. (α)· §448, σ. 212-213, σημ. (α).

Δόνις, Ζαρλίνος, Κασσιόδωρος, Μαλκόμος, Μανγόλις, Μαρσένος, Μαρτινιανός, Ναγούλιος, Όλδέρος, Όρόν, Παρράς, Περώλτος, Ραμώ, Ρουσσώ,

Σαλινάς· αφ §49, σ. XXXI.

Μάρκος Μείβώμιος (Meibon Marcus)· αφ §44, σ. XXIX, σημ. (β)· §178, σ. 78, σημ. (γ).

Μεάδ· §447, σ. 207, σημ. (β)· Βλ. και σελ. 214.

Φαβρίκιος· αφ §37, σ. XXVII, σημ. (β).

Εύρωπαιοι. §21, σ. 9, σημ. (α)· §69, σ. 31, σημ. (α)· §227, σ. 98-99· §235, σ. 102-103· §236, σ. 103· §271, σ. 119, σημ. (α).

Όπως φαίνεται, είναι πολλών ειδών οι πιό πάνω πηγές· Οι σημαντικότερες είναι καθαρά μουσικές. Πέραν αυτών υπάρχουν και ιστορικομουσικές, φιλολογικές, ποιητικές, ιατρικές, έγκυκλοπαιδικές, βιογραφικές, φιλοσοφικές, μαθηματικές, και άλλες.

Άπο όλες αυτές ο Χρύσανθος ως φιλόπονη μέλισσα άντλησε πληροφορίες για τα μουσικά ζητήματα, που είναι περιπτώ ν' αναφερθούν ένα προς ένα. Αναφέρω μόνο τις γενικότερες ομάδες των θεμάτων· Τί είναι μουσική, πώς ορίζεται, πώς διαιρείται, τί λέγεται φθόγγος, τί κλίμαξ, ποιοί και πόσοι οι χαρακτήρες, πώς συντίθενται, τί είναι παραλλαγή, τί διαστήματα, τί συμφωνίες, τί σύστημα, τί τροχός, ποιά τα ιδιώματά του, τί τριφωνία, ποιές οι μαρτυρίες, πώς νοείται ή ποιότητα της μελωδίας, ποιές οι έγχρονες και άχρονες ύποστάσεις, τί σημαίνει ρυθμός, τί χρόνος, ποιοί οι πόδες του ρυθμού, τί λέγεται μέτρο, όθωμανικοί ρυθμοί, ρυθμοποιία, χειρονομίες, γένη της μουσικής, ήμιτόνια, διαφορές φθόγγων, το διατονικό, το χρωματικό, το έναρμόνιο γένος, χρώες, τί είναι ήχος, οι όκτώ ήχοι, πρώτος, δεύτερος, τρίτος, τέταρτος, και οι πλάγιοί τους, συστατικά των ήχων, άπηχήματα, φθορές, τί είναι μελοποιία, ποιά τα μουσικά όργανα, διάθεσις των ακροατών, χρήσεις μουσικής, κυρίως ή ιατρική και ψυχοθεραπευτική, τί είναι άρμονία, πώς ξεκίνησε και πώς προχώρησε ή μουσική.

Όπως βγαίνει άπο το μεγάλο αριθμό πηγών, την ύποταγή, ταξινόμησι και παρουσίασι του όλου πλουσίου ύλικού, ο Χρύσανθος ύπήρξε ένας δυνατός και εύφυής έπιστήμων, με καλή γραμματομάθεια, γλωσσομάθεια, ικανή ένημέρωσι στη μουσική γραμματολογία των αρχαίων Έλλήνων, καθώς και των σχετικών πραγματειών της νεωτέρας Εύρώπης, και με τα προσόντα αυτά εκπόνησε ένα έργο που άντέχει στο χρόνο και άποτελεί ιστορικό σταθμό, παρά τις δυσκολίες και άντιδράσεις.

Μπορώ να συγκρίνω την πραγματεία του και να τη βρω έφάμιλλη και ένιοτε ύπέρτερη άπο μουσικές πραγματείες πολλών προγενεστέρων του μουσικών. Ό Άριστοτέλης στα Πολιτικά (Η') μιλάει γενικά για την παιδευτική άξια της μουσικής. Στο Προβλήματα (Θ'), που του άποδίδεται, δίνει μουσικά στοιχεία έπιλεκτικώς. Ό πατέρας της μουσικής Άριστόξενος στα Άρμονικά του μιλάει γενικά, προφανώς έπειδη μίλησε ειδικότερα στα άπολεσθέντα. Το περι μουσικής του Άριστείδου είναι συστηματικό μουσικό σύγγραμμα, αλλά δέν αναφέρεται στην ιστορία. Όμοίως το του Κλεωνίδου ή Είσαγωγή άρμονική παρά την πληρότητα και τη χάρι της συντομίας, παραμένει καθαρά θεωρητικό σύγγραμμα. Ό Άλύπιος Είσαγωγή μουσική δέν έχει παρά μόνο τους πίνακες των τρόπων. Ό Πλούταρχος Άθηναίος δίνει φιλοσοφική χροιά στο Περι μουσικής. Πλούσιο σε ιστορικά στοιχεία, αλλά στο θεωρητικό μέρος ύπολείπεται. Ό

ἀριστοξενικός Βακχείος στήν βραχύτατη Τέχνη μουσικής χρησιμοποιεῖ τή διαλογική μορφή, ἀλλά δὲν διεξέρχεται ὅλη τὴν περὶ μουσικῆς ὕλη. Ὁ Γαυδέντιος πραγματεύεται τὴ θεωρία καλῶς, δίνει καὶ δείγματα σημείων σὲ δύο τρόπους, ἀλλ' ὄχι σὲ ὅλους. Κατὰ τὸ ἸΔ' αἰῶνα ἔχουμε Τὰ Ἀρμονικά τοῦ Βρυεννίου τὸ πληρέστερο καὶ συστηματικώτερο σὲ σύγκρισι μὲ τὰ προηγούμενα θεωρητικὸ σύγγραμμα. Μὲ μία λέξι, ὁ ἕνας ἀναπληρῶνει τὰ ἑλλείμματα τοῦ ἄλλου. Τὸ Θεωρητικὸ τοῦ Χρυσάνθου, χωρὶς νὰ εἶναι τέλειο, εἶναι, χωρὶς ὑπερβολή, ἀρτιώτερο ὄλων σὲ ὀργάνωσι, μεθοδικότητα, συντομία, καὶ πληρότητα. Αὐτὸ ὀφείλεται, πέρα ἀπὸ τὴν κατάρτισι καὶ ἐπιστημονικότητα, καὶ στὸ ὅτι ὁ Χρυσάνθος εἶχε στὰ χέρια του ὅλα τὰ προγενέστερα καὶ τὰ ἐπωφελήθηκε, ἐνῶ αὐτοὶ δὲν τὰ εἶχαν ὅλα. Κερδισμένοι εἴμαστε ἐμεῖς πού, κοντὰ στὰ ἄλλα, ἔχουμε τὸ σύγγραμμά του. Δὲν μπορῶ βεβαίως νὰ βρῶ ἐφάμιλη καὶ ὑπέρτερη συγγραφή καὶ στοὺς μεταγενεστέρους του, τοὺς μετὰ τὴ μεταρρύθμισι τοῦ 1814, διότι αὐτὸς εἶναι ἡ κύρια πηγὴ ὄλων.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πού τὸ Θεωρητικὸ του εἶναι ἡ πρώτη καὶ βασικὴ δύναμι γιὰ τὸ ξεκίνημα τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου καὶ γιὰ τὴν πορεία τῶν μουσικῶν πραγμάτων πανορθόδοξως στὰ μετέπειτα χρόνια μέχρι σήμερα, ὅτε συμπληρώθηκαν δύο αἰῶνες ἀπὸ τὸ ἐμπνευσμένο ἐγχείρημα τῶν τριῶν.

Χωρὶς τὸ γραπτὸ αὐτὸ μνημεῖο δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ σταθερὴ καὶ ὁμοιογενῆ πορεία ἀντοχῆ καὶ ἀντίστασι τῆς ἐξηγητικῆς μεθόδου· μᾶλλον τὸ ἐγχείρημα θὰ ἦταν χωρὶς θεμέλιο καὶ εὐκόλα θ' ἀνατρέπονταν. Ὅσο σοβαρὸ ἔργο ἦταν ἡ μακρὰ καὶ ἐπίπονη ἐργασία τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Χουρμουζίου νὰ μεταφέρουν τὰ κυκλοφοροῦντα στίς μέρες τους μουσικὰ κείμενα στὴ νέα γραφή, κείμενα πού ὑπερκαλύπτουν τὸν ἐτήσιο ἐορτολογικὸ κύκλο, τόσο ἐπίπονη καὶ ἐργώδης ἦταν καὶ ἡ συγγραφή τοῦ Θεωρητικοῦ ἀπὸ τὸ Χρυσάνθο, πάνω στὸ ὁποῖο στηρίχθηκε ἡ ὅλη μεταρρύθμισι. Ἡ μέχρι θανάτου ἀφοσίωσι τῶν τριῶν στήν ἀπλοῦστευσι τῆς μουσικῆς πού ὑπηρετεῖ τὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ, ἐξηγεῖται μόνο μὲ τὴν πεποίθησι ὅτι ὁ Θεὸς κατηύθυνε τὰ βήματά τους.

Σημειώσεις

1. Οἱ ἄλλοι δύο ἦταν ὁ Γρηγόριος Λαμπαδάριος καὶ μετέπειτα πρωτοψάλτης (+1821), καὶ Γεώργιος Χουρμουζιος Χαρτοφύλαξ (+1840).

2. Ἡ συνήθεια τῆς συνεκδόσεως πραγματειῶν τοῦ αὐτοῦ θέματος στὸν ἴδιο τόμο ξεκινάει πρὸ τῆς τυπογραφίας, καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ τὴ χειρόγραφη παράδοσι πραγματειῶν, ἀκόμη καὶ ἑτεροκλήτων, στὸν ἴδιο κώδικα, καὶ φτάνει μέχρι καὶ τίς μέρες τοῦ Χρυσάνθου (βλ. Πλανούδειο corpus, κλπ). Ἔτσι ἐξηγεῖται ὅτι καὶ ὁ Χρυσάνθος ἔκανε κάτι παρόμοιο, σχηματίζοντας τὴν τριλογία. Σήμερα, λόγω τῶν τυπογραφικῶν εὐκολιῶν, δὲν γίνονται τέτοιες συνεκδόσεις, πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως τῆς πατρότητος τῶν συγγραμμάτων.

3. βλ. τίτλο τῆς Εἰσαγωγῆς.

4. Ὁ Κύριλλος διδάχτηκε τὴ μουσικὴ ἀπὸ τὸν Παναγιώτη Χαλάτζογλου, καὶ συνέγραψε μουσικὸ σύγγραμμα περὶ χαρακτήρων καὶ ἤχων· ἀφ §58, σ. XXXVIII, σημ. (δ).

5. Στὴν πραγματικότητα [ἡ ἀφήγησις περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς μουσικῆς] εἶναι κατάλογος τοῦ ἐπισκόπου πρώην Τήνου Κυρίλλου τοῦ Μαρμαρηνοῦ. Στὸ αὐτόγραφο τοῦ Χρυσάνθου (σελ. XXIX) προτάσσεται τοῦ Καταλόγου ἡ ἀκόλουθη ἐνδειξι: *Ἀπὸ ταύτης οὖν τῆς ἐποχῆς [ἀπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ] ἕως εἰς τοὺς ἰδικούς μας χρόνους ὅσους διδασκάλους μελωδούς ἐκκλησιαστικούς ἀνέδειξεν ὁ χρόνος, ἰδοὺ κατ' ἀλφάβητον ὀνομασί καταλέγονται. Ὁ δὲ κατάλογος οὗτος κατεστρώθη ὑπὸ Κυρίλλου ἐπισκόπου Τήνου, ἐπὶ Ἰωάννου πρωτοψάλτου.* Ἐπίσης στὸ στοιχεῖο Κ,

όταν μνημονεύεται ο ίδιος ο Κύριλλος (σελ. XXXV), ύποσημειώνεται από το Χρυσάνθο: *Ούτος έποίησε και τούτον τον κατάλογον τών διδασκάλων τής έκκλησιαστικής μουσικής*. Και οι δύο αυτές ρητές μαρτυρίες έχουν αφαιρεθί στο έντυπο, ίσως από πρωτοβουλία του έκδότη. Πάντως στον Κύριλλο φαίνεται ν' άνήκη μόνο ή φιλή άναγραφή τών όνομάτων, οι ύπόλοιπες πληροφορίες είναι του Χρυσάνθου. Γι' αυτό άσφαλώς στο έντυπο καταχωρίζονται σέ ύποσημειώσεις (στο χειρόγραφο άπεναντίας είναι ένσωματωμένες στο κύριο κείμενο). Η διεκρίνισι αυτή χρήσιμη γενικότερα για τήν έπιστημονική έρευνα, δέν μπορεί νά μειώση φυσικά τήν άξιοπιστία του Χρυσάνθου. Η αυτόγραφη δήλωσι δείχνει άντίθετα όπι ή παράλειψι στο έντυπο όφείλεται μάλλον στον ζήλο του έκδότη Παναγιώτη Γ. Πελοπίδη· Χατζηγιακουμής Μ., Αυτόγραφο (1816) του «Μεγάλου Θεωρητικού» του Χρυσάνθου, Άθήνα 1977.

6. Maria Helena Rocha-Pereira, Teubner 1989.

7. G. Kaibel, Teubner 1985.

8. Προσωπικά χρειάστηκε νά έρευνώ τρεις μήνες για νά βρώ τις μαρτυρίες στις όποιες παραπέμπει ο Χρυσάνθος.

9. Όνομάζω τους αριθμούς 1, 2, 3, κλπ μακεδονικούς, ένώ είναι γνωστοί ως άραβικοί, ύστερα από τήν άνακάλυψι ότι δέν είναι άραβικοί αλλά μακεδονικοί· Βλ. Σιαμάκη Κ., Τό άλφάβητο, 3,96-107.

10. Στη Γένεσι (4,21) άναφέρεται και ένα όνομα *Ιουβάλ*, για τό όποιο λέγεται ότι «έπενόησε ψαλτήριον και κιθάραν». Πρόκειται για πλάσματικό πρόσωπο και νόθο χωρίο. Ό Χρυσάνθος τό έπικαλείται ως πληροφορία τής Άγίας Γραφής' αφ §2, σ. ΙΙ. Ό Χρυσάνθος έπίσης άναφέρει για τό Μωϋσή [αφ §4, σ. ΙΙΙ, σημ. (α)] *όπι έπαιδεύθη και τήν μουσικήν*. Προφανώς στηρίζεται στον Έβραίο ίστορικό Ίωσηπτο, ό όποιος γράφει άναληθώς (Άρχ. 3,291-294), ότι ό Μωϋσής ύπήρξε και εύρετής μουσικών όργάνων. [Εύρεν ό Μωϋσής και βυκάνης τρόπον έξ άργυρίου ποιησάμενος... στενή δέ έστι σύριγξ, αύλου βραχύ παχυτέρα... εις κώδ[ων]α ταίς σάλπιγι παραπλησίως τελούντα· άσώστρα κατά τήν Έβραίων γλώσσαν καλείται]. Σημειώνεται όπι βυκάνη ήταν κυρτή χωνοειδής σάλπιγξ από κέρατο βοδιού ή μέταλλο. Στην Π. Διαθήκη ή πληροφορία του Ίωσηπου δέν έπιβεβαιώνεται. Δέν άπαντώνται σ' αυτήν οι λέξεις *βυκάνη* ή *άσώστρα*. Άπαντάται στον Πολύβιο μόνο 6,35,12 τό *βουκανάν* (= βυκανάν= παίζειν βυκάνην), και 2,29,6 *βουκανητής* (= σαλπικτής). Η λέξι προέρχεται από τό *βοϋς*. Υ=ου. Η φωνή του βοδιού λέγεται *μυκηθμός*= μούγκρισμα, μου, μου· Βλ. Σιαμάκη Κ., Τό άλφάβητο, 2,172-173). Ό Μωϋσής δέν ύπήρξε εύρετής μουσικών όργάνων. Τά μουσικά όργανα μέχρι τό Δαυίδ ήταν λίγα και χρησιμοποιούνταν σέ διάφορες έκδηλώσεις τής ζωής (χαρά, λύπη, έργασία, κλπ). Στη λατρεία του Ίσραήλ εισάγονται και συστηματοποιούνται από τον Δαυίδ· Βλ. Σιαμάκη Κ., Μελέτες 13,257-273.

11. Πλούταρχος Χαιρωνεύς, έν Σόλωνι, τ. 1, φύλ. 82bcd.

12. Πλούταρχος [Άθηναίος], Περί μουσ. τ. 2, φύλ. 1146 ή 42· Διόδωρ. τ. 2, φύλ. 639.

13. Παρωδία λέγεται όταν ό λόγος από τραγωδία μεταφερθί σέ κωμωσία· Σούμμα, λ. παρωδούμενος.

14. Βούλγαρις Εύγ., Πραγματεία περι μουσικής, Τεργέστη 1868, σ. 17, σημ. 4).

15. Άθήναιος, 14,632b.

16. Στά Πολιτικά Θ', διαλαμβάνει περι μουσικής.

17. Ό Χρυσάνθος ως Εύκλειδη έδώ, και όπου άλλοι, έννοεί τον Κλεωνίδη, διότι τό έργο του Κλεωνίδου Είσαγωγή εις τήν άρμονικήν κυκλοφορούσε ως του Εύκλείδου· Βλ. Σιαμάκη Α., Κλεωνίδου Είσαγωγή άρμονική, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 5.

18. Η σημείωσι με * δέν άντιστοιχεί στο κείμενο, στον Έρατοσθένη, Έκπτωσι κειμένου;

19. Η πληροφορία όπι ό Τιμόθεος παρωμούσε τον Άλέξανδρο σέ πόλεμο ή του κατέστειλε τήν πολεμική όρμή μαρτυρούν ό Βασίλειος Καισαρείας Πρός τους νέους, 5, ΕΠΕ 7,342· ό Φώτιος, Μυρ., 3772α· 369β (PG 103,1368α)· ή Σούμμα (= Σουϊδας) λ. Τιμόθεος· και ό Εύγένιος Βούλγαρις, Περί μουσ., σελ. 15. Βλ. και Σιαμάκη Α., Πλουτάρχου Άθηναίου Περί μουσικής, σημ. 4,16, σελ. 103.

20. Τό σύγγραμμά του *Είσαγωγή άρμονική* άποδόθηκε από τό Χρυσάνθο στον διάσημο Άλεξανδρινό μαθηματικό του 300 π.Χ. Εύκλειδη. Υπάρχει βεβαίως και μουσικό σύγγραμμα του μαθηματικού Εύκλείδου, άλλ' ό Χρυσάνθος δέν άναφέρεται σ' αυτό. Στις μέρες μας διαλευκάνθηκε ή ύπόθεσι και άποδόθηκε στον πραγματικό του συγγραφέα Κλεωνίδη· Βλ. Σιαμάκη Α., Κλεωνίδου Είσαγωγή άρμονική, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 5. Βλ. και πιο πάνω σημ. 16.

21. Ό Χρυσάνθος άποδίδει τό Περί μουσικής του Πλουτάρχου Άθηναίου στον Πλούταρχο Χαιρωνέα. Η άποκατάστασι έγινε στις μέρες μας· Βλ. Σιαμάκη Α., Πλουτάρχου Άθηναίου Περί μουσικής, Άθήνα 2005, σελ. 9-14.

22. Τό πραγματικό όνομα τής έγκυκλοπαίδειας είναι Σούμμα, όπως άποκάλυψε ή έρευνα στις μέρες μας. Έγινε Σουϊδας από παρανάγνωσι· Βλ. Σιαμάκη Κ., Μελέτες 15,471- 483.

23. Ό Χρυσάνθος τον γνωρίζει ως φιλόσοφο και Βλάχο και Κρήτα, γνώστη τών χειρονομιών.

24. Ἄν ταυτίζεται με τὸν Γεράσιμο Βλάχο καὶ Κρήτα εἶναι ὁ Χαλκεόπουλος. Πάντως τὸ ΙΕ΄ αἰῶνα γίνονταν λόγος περὶ χειρονομιῶν.

25. Ἡ Τολίκα Ὁλ. τὸν θέλει Κρήτα τοῦ 18ου αἰ.

26. Ὁ ἴδιος ὁ Χρῦσανθος μαρτυρεῖ ὅτι κατέγραψε τὸν κατάλογο τῶν μελωδῶν διδασκάλων, ποὺ δημοσιεύει στὸ Θεωρητικόν του με τὸν τίτλο *Αφήγησις περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς μουσικῆς*. Βλ. περισσότερα πρὸ πάνω σημ. 5.

27. Τῆ μαρτυρία αὐτῆ ὁ Χρῦσανθος τὴν ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα (Στρωμ. 1,17, ΒΕΠ 7,266). Ὁ Στέφανος Βυζάντιος τὴν ἀποδίδει σὲ παρανάγνωσι Δωτίου-Δωρίου, λ. Δώτιον.

28. Ὅμηρος, θ 44· 83· 472· 483· 521· ν 28.

29. Ὅμηρος, α 154· 337· ρ 263· χ 331.

30. Ὅμηρος, Δ 219· Λ 832· Π 143· Τ 390.

Ἀθανάσιος Γ. Σιαμάκης, ἀρχιμανδρίτης